

Dendrokronologisk undersøgelse af tagkonstruktion over Søndersø kirke, Odense amt

af
Orla Hylleberg Eriksen

ODENSE AMT

Søndersø kirke

08.06.10 Søndersø sogn

Undersøgelse af kirke

Koordinater: (WGS84) 55.48673°N/10.24722°E

Formål: Datering og opbygning af grundkurve.

Indsendt af Redaktionen af Danmarks Kirker ved Martin Wangsgaard Jürgensen.

Prøvetagning: Martin W. Jürgensen og Mogens Vedsø.

Laboratorieundersøgelse: Orla Hylleberg Eriksen.

Indsenders J. nr.:

Rapport udarbejdet: April 2021.

NNU j.nr. A9698

Publicering:

Med mindre andet er aftalt kan resultatet frit anvendes med henvisning til NNU rapport 10, 2021 af Orla Hylleberg Eriksen. Kontakt evt.

laboratoriet for hjælp og yderligere oplysninger (dendro@natmus.dk).

Rapporten kan downloades fra hjemmesiden

<https://natmus.dk/organisation/forskning-samling-og-bevaring/miljoearkaeologi-materialeforskning/dendrokronologi/dendrokronologisk-rapportoversigt/rapportoversigt-2021/> (eller mirror-site nnuweb.dk) under Dendrokronologi, Rapporter.

Kirke, skib, tagkonstruktion

15 prøver af eg (*Quercus* sp.) er undersøgt. Ti af prøverne er dateret. Der er splintved bevaret på to af prøverne. Prøverne er udtaget som boreprøver og prøvetager har angivet at alle prøver er udtaget gennem splintved. Prøver, hvor prøvetager har angivet, at de er udtaget gennem splintved, vil blive behandlet som om splintveddet er umiddelbart efter sidste målte årring. Prøverne er udtaget fra kirkens stol, skib og kor.

Stol (klokkestol?)

Fire prøver (41600019-49). Prøverne er målt og dateret. Der er ikke splintved bevaret på prøverne. Yngste fuldstændig bevaret årring på 41600029 er dannet i 1513 e.Kr. Efter tillæg af årringe i det manglende splintved, kan det beregnes, at træet, som prøven stammer fra, er fældet i 1528 e.Kr. Splintstatistik for ældre træer er anvendt her.

Tolkning: denne datering kan også gælde de andre daterede prøver fra stolen idet dateringen sættes til ca. 1520-30 e.Kr.

Skib

Syv prøver (41601019-79). Prøverne er målt og tre af dem er dateret. Der er ikke splintved bevaret på prøverne. Yngste fuldstændig bevaret årring på 41601019 og 41601029 er dannet i 1455 e.Kr. Efter tillæg af årringe i det manglende splintved, kan det beregnes, at træet, som prøven stammer fra, er fældet i 1570 e.Kr. Splintstatistik for yngre træer er anvendt her.

Tolkning: Denne datering kan også gælde for den tredje daterede prøve fra skibet idet dateringen sættes til ca. 1465-70 e.Kr..

Kor

Fire prøver (41602019-49). Prøverne er målt og tre er dateret. Der er splintved bevaret på to af prøverne. Yngste fuldstændig bevaret årring på 41602039 er dannet i 1531 e.Kr. Efter tillæg af årringe i det manglende splintved, kan det beregnes, at træet, som prøven stammer fra, er fældet ca. 1538 e.Kr. Splintstatistik for yngre træer er anvendt her.

Tolkning: denne datering kan også gælde for 41602049 idet dateringen sættes til ca. 1535-40 e.Kr..

Yngste fuldstændig bevaret årring på 41602019 er dannet i 1446 e.Kr. Efter tillæg af årringe i det manglende splintved, kan det beregnes, at træet, som prøven stammer fra, er fældet ca. 1456-60 e.Kr. Splintstatistik for yngre træer er anvendt her.

Kurverne fra de daterede prøver fra kirken er sammenregnet til en middelkurve (4160M001) på 142 år, som dækker perioden 1390-1531 e.Kr.

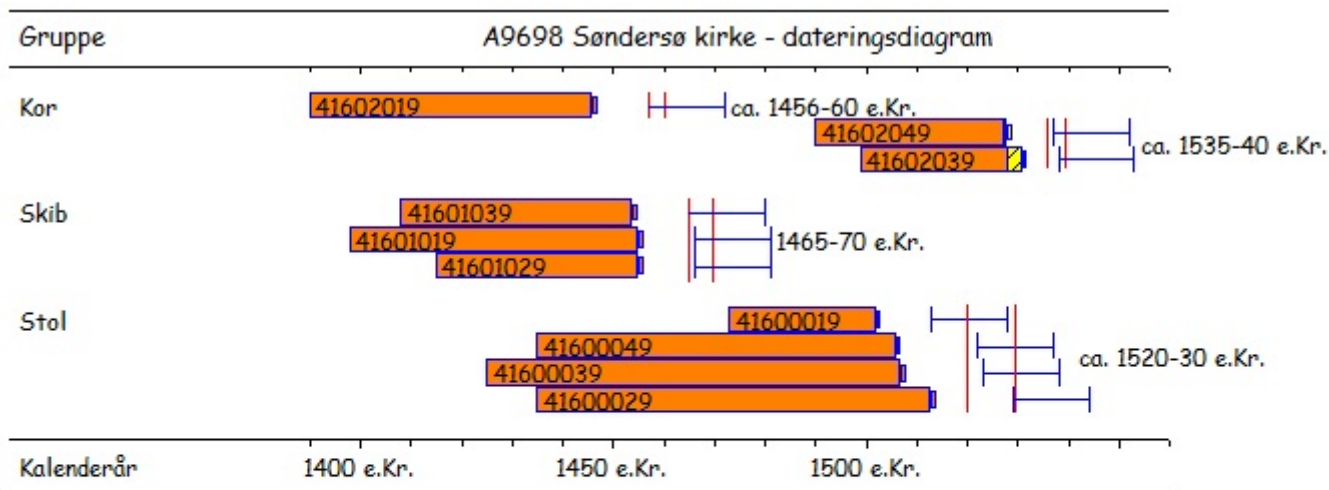
A9698 Søndersø kirke - synkroniseringer med referencekurver	
	4160M001
Fyn, 4I000013	2.23
Vest Danmark 01, Vest Danmark 01	6.48
Hunseby Kirke, 3018m003	5.14
18 Fynske kirker, 4m000021	4.23
4 Sønderjyske kirker, 5m000020	6.03
13 Østjyske kirker, 6m000020	7.45
18 vestjyske kirker, 7m000020	3.51
Slesvig-Holsten, DM100003	4.58
Ystadsområdet, SM100003	4.02

Splintstatistikker:

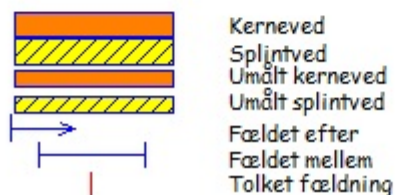
Unge træer (lav egenalder, 30 - ca. 70 år): 15 [-5, +10] år. Anvendt her

Ældre træer (høj egenalder, fra ca. 70 år): 20 [-5, +10] år. Anvendt her

For *t*-værdier se Baillie & Pilcher, 1973.

Tegnforklaring:

A9698 Sønderlø kirke, Odense amt - Katalog								
Unders nr.	Beskrivelse	År	Marv	Splint	Slutring	Synkron position	Fældning	Bem.
	Stol							
41600019	Ben, nord	30	ja	nej	H1	1473-1502	ca. 1512	*
41600029	Skråstiver, nord	79	?	nej	H1	1435-1513	ca. 1528	*
41600039	Ben, syd	83	?	nej	H1	1425-1507	ca. 1522	*
41600049	Skråstiver, syd	72	4-5 cm	nej	H1	1435-1506	ca. 1521	*
	Skib (nummereret fra vest)							
41601019	2. Spær, sydside	58	?	nej	H1	1398-1455	ca. 1465	*
41601029	3. Spær, sydside	41	?	nej	H1	1415-1455	ca. 1465	*
41601039	2. Spær, nordside	47	?	nej	H1	1408-1454	ca. 1464	*
41601049	6. Spær, nordside	30	2-3 cm	nej	H1		ikke dateret	*
41601059	7. Spær, nordside	43	4-5 cm	nej	H1		ikke dateret	*
41601069	3. Spær, sydside	47	1 cm	nej	H1		ikke dateret	*
41601079	6. Spær, nordside	33	ja	nej	H1		ikke dateret	*
	Kor (nummereret fra vest)							
41602019	2. Spærstiver, nordside	57	?	nej	H1	1390-1446	ca. 1456	*
41602029	1. Spær sydside	38	1 cm	nej	H1		ikke dateret	*
41602039	3. Spær, sydside	33	?	3 år	S1	1499-1531	ca. 1538	*
41602049	6. Spær, nordside	39	?	1 år	S1	1490-1528	ca. 1537	*

Tegnforklaring: B - bark, W - valdkante (barkring), vf - vinterfældning, sf - sommerfældning (inkluderer altid en ufuldstændig årring), Hx - Heartwood (kerneved) x = antal, Sx - Sapwood (splintved) x = antal, Hx og Sx angiver årringe, som ikke er inkluderet i rubrikkerne År og Splint, H/S angiver Heartwood/Sapwood grænse, * prøven er udtaget gennem splintved.

Generelt om dendrokronologiske undersøgelser

Undersøgelsen foretages på et tværsnit af træprøven, hvor målebanerne tildannes ved hjælp af en barberbladskniv. Ved undersøgelsen anvendes et mikroskop med forstørrelse på ca. 10 - 40 gange samt en målemaskine til datafangst.

Årringene i den enkelte prøve måles normalt mindst to gange, helst på to forskellige målebaner. Årringskurven for de enkelte radier tegnes for visuel kontrol af målingerne for den enkelte prøve. Efter eventuelle rettelser/korrektioner regnes de to radier sammen til den kurve, som repræsenterer prøven. Kurverne søges synkroniseret relativt og der beregnes eventuelt én eller flere middelkurver (lokalitetskronologier). Såvel enkeltkurver som eventuelle middelkurver søges dateret ved hjælp af allerede udarbejdede grundkurver ("masterkronologier"). Det dendrokronologiske Laboratorium ved Nationalmuseets Naturvidenskabelige Undersøgelser har udarbejdet et grundkurvekomplex (flere lokale grundkurver) for egetræ, som dækker perioden fra nutiden og tilbage til ca. 100 f.kr. Derudover har laboratoriet adgang til de fleste regionale egetrækronologier i Nordeuropa takket være et udstrakt samarbejde med de dendrokronologiske laboratorier ved Lunds - og Hamborgs Universitet.

Rapporten omfatter alle undersøgte prøver (daterede og udaterede). Der gives en summarisk redegørelse, efterfulgt af en kort karakteristik af hver enkelt prøve.

Ved daterede prøver oplyses det tidsspand, som de bevarede årringe dækker, samt træets fældningstidspunkt.

Hvis der er bark bevaret på prøven, eller hvis det er muligt, at fastslå om barkringen er bevaret, er det endvidere angivet, om træet er fældet om vinteren eller om sommeren. Barkringen er den sidst dannede årring i træets levetid og ligger umiddelbart under barken. Ved vinterfældning er barkringen færdigdannet, og træet må være fældet uden for vækstsæsonen, dvs. i oktober-april, mens sommerfældning angiver, at barkringen ikke er færdigdannet, og at træet er fældet i vækstsæsonen, maj-september.

Fældningstidspunkt - anvendelsestidspunkt - datering!

En dendrokronologisk dateringsundersøgelse giver oplysning om dannelsesstidspunktet for de undersøgte årringe, samt hvornår træet blev fældet. Alle undersøgelser viser, at under normale omstændigheder blev træet anvendt kort tid efter fældningen.

Det er f.eks. muligt at sammenligne dendrokronologiske og kulturhistoriske (skriftlige kilder, inskriptioner o.l.) dateringer. En undersøgelse som Hamborg Universitet har udført på knap 200 malerier på egetræspaneler, hvor kunstneren har signeret og dateret maleriet, viste, at der sjældent er gået mere end 5 år mellem fældningen af træet og fremstillingen af maleriet. Disse resultater understøttes af tilsvarende sammenligninger udført på bygningstømmer i Danmark. Ofte viser det sig, at fældningsår er sammenfaldende med anvendelsesår.

Spørgsmålet om lagring kan også besvares ud fra iagttagelser på de bevarede træstykker. Ved lagring af træ er det vigtigt at få fjernet bark og den yderste bløde del (splinten), som let bliver udsat for insekt- og rådgreb. Findes der derfor bark og intakt splintved på jordgravede stolper o.l., tyder det på, at de ikke har ligget ret længe, før de blev anvendt. Endvidere vil der, som følge af skrumpning under tørringen, uvægerligt opstå radiale sprækker (tørkeridser) i nyfældet træ, hvis det lagres i længere tid. Når træet derefter graves ned, fyldes disse sprækker med jord, hvorved de bliver let genkendelige, når træet senere undersøges. Mangler de, er det tegn på, at tømmeret er nedgravet i "frisk" tilstand.

En del formforandringer, som først kan være indtruffet efter træets forarbejdning, viser, at tømmeret er bearbejdet i "saftfrisk" tilstand. F.eks. bliver kvarttømmer, som oprindeligt er fremstillet med et retvinklet tværsnit, rombisk ved tørkesvind. Dette kan ofte iagttages ved tømmer i tagkonstruktioner.

Træ og i særlig grad egetræ lader sig nemmest bearbejde med håndværktøj (økser, kiler mm) i frisk tilstand. Efter flere års udtørring bliver egetræ så hårdt, at der ofte må maskindrevet værktøj til for at skære det igennem. Gennem hele vor forhistorie var kiler, skovøksen, bredbilen, stødøksen og skarøksen tømmerens vigtigste arbejdsredskaber. Værktøjsspor fra disse redskaber viser tydeligt, at træet er bearbejdet kort tid efter fældningen. For fortidens håndværkere har det ikke været et spørgsmål om at bruge vellagret tømmer, man at få træ, som specielt var velegnet til den opgave, de stod over for.

En datering af én enkelt prøve giver ikke en sikker datering af et helt bygningsværk (det være sig kirke, hus, borg, skib o.l.). Der kan være tale om genbrug, reparation etc. Har man derimod mange prøver fra den samme konstruktion, hvor den dendrokronologiske undersøgelse viser, at de har samme fældningstidspunkt, er der stor sandsynlighed for, at træerne er fældet ad hoc og anvendt med det samme. Endvidere er der mulighed for at tage hensyn til eventuelt genbrug af tømmer, reparationer, byggefasen og lignende.

Beregning af fældningstidspunkt

Muligheden for at opnå en præcis angivelse af fældningstidspunktet for egetræ afhænger af, om der er bark eller splintved bevaret på prøverne.

Splintveddet findes lige under barken og omfatter træets sidstdannede årringe. Hvis der er bark eller barkkant tilstede, betyder det, at barkringen er bevaret, og fældningstidspunktet kan derfor *angives præcist*. Er kun en del af splintveddet bevaret på prøven, kan fældningstidspunktet *beregnes med stor nøjagtighed*, idet det manglende antal årringe i splintveddet kan beregnes i de fleste tilfælde. Kan overgangen mellem kerne- og splintved konstateres, er det muligt at angive et omtrentligt tidspunkt, hvor fældnings-tidspunktet vil ligge, selvom intet af splintveddet er bevaret. Endelig kan både splintveddet og en del af kerneveddet mangle. I dette tilfælde er det kun muligt at *angive det tidligst mulige* fældningstidspunkt.

Til beregning af fældningstidspunktet anvendes en “splintstatistik” udarbejdet på grundlag af empiriske undersøgelser.

Der foreligger oversigter for egetræ fra Irland, England, Vesttyskland og Polen. Resultaterne varierer, men generelt gælder det, at jo større egenalder et egetræ har, jo flere årringe findes der i splintveddet, samt at “modne” egetræer (100-200 årige), som har vokset i Irland og England gennemsnitligt indeholder flere årringe (ca. 30) i splintveddet end træer, som har vokset i Vesteuropa (ca. 25), og at antallet af splintårringe aftager jo længere østpå, træerne har vokset (13-19 i Polen).

Forskningen vedrørende fastlæggelse af antallet af splintårringe i egetræ er i konstant udvikling, og der kan ikke gives noget entydigt svar på problemstillingen. HILLAM, J., MORGAN, R. A. and TYERS, I. G.: Sapwood estimates and the dating of short ring sequences. *Applications in Tree-ring Studies*, ed. R. G. Ward. BAR S333, 1987, 165-185, berører emnet generelt og anbefaler et tillæg for manglende splint på 10-55 år.

